

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ, ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ У МІСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ТА СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Населення країни або регіону – важливий чинник їх комплексного економічного та соціального розвитку. Воно відіграє головну роль як елемент продуктивних сил, тобто як трудові ресурси, хоча не можна ігнорувати і його роль як споживача товарів та послуг, причому мається на увазі все населення, а не тільки його працездатна частина.

Для дослідження багатогранного впливу населення на процеси соціально-економічного розвитку регіону необхідно детально вивчити основні демографічні параметри його відтворення, особливості розселення, зайнятість, міграцію тощо.

Чисельність населення, її динаміка, склад та структура за основними демографічними, економічними та соціальними ознаками – найважливіші характеристики народонаселення регіону (області). Особливу увагу при цьому приділяють аналізу показників природного руху населення, до якого відносять процеси народжуваності, смертності, шлюбності, розлученості, зміни тривалості життя населення.

За період з 1939 року чисельність населення України зростала до 1993 року (на 1.01.1993 р. – 52,2 млн.чол.), а починаючи з 1994 р. сформувалась тенденція до скорочення чисельності як наявного, так і постійного населення. Станом на 1.01.2001 р. чисельність наявного населення України становили 49,3 млн.чол, а постійного – 49, 0 млн. чол. [5, с. 176].

Аналогічні закономірності зміни чисельності населення спостерігаються і у Тернопільській області. Так, за період з 1989 до 1995 р. чисельність наявного населення області зросла з 1168,8 до 1177, 7 тис. чол., або на 0,8%. За період з 1995 до 2001 р. чисельність наявного населення області скоротилась до 1151,1 тис. чол. або на 2,3%. Слід відзначити, що за останні роки сформувалась тенденція скорочення чисельності як міського, так і сільського населення, але якщо чисельність міського населення за останні п'ять років скоротилась на 0,4%, то сільського – на 3,7%.

На 1 січня 2001 р. чисельність постійного населення Тернопільської області становила 1146,2 тис.чол, в тому числі міське населення – 503,7 (43,9%), сільське – 642,5 тис.чол.(56,1%). Найбільшими за чисельністю постійного населення є Чортківський (81,4 тис.чол.), Борщівський (75,4 тис.чол.), Кременецький (74,7 тис.чол.), Теребовлянський (70,9 тис.чол) райони, а яких проживає 26,4% населення області.

Протягом 2000 року чисельність населення області скоротилась на 6,5 тис.чол., в тому числі чисельність міського населення зменшилась на 2,7 тис.чол., а сільського – на 3,8 тис.чол. Скорочення чисельності населення зумовлене як від'ємним природним приростом (-5,2 тис. чол., в тому числі міське населення – 0,2, сільське – 5,0 тис.чол.), так і міграційним відтоком як в цілому по області і в міських поселеннях (-1,3 тис. чол., в тому числі міське населення – 2,5, сільське + 1,2 тис.чол.).

Розселення населення у Тернопільській області характеризується скороченням питомої ваги сільського населення та відповідно зростанням питомої ваги міського населення (Мал.1).

Демографічна ситуація у Тернопільській області ускладнюється тим, що протягом останніх десяти років спостерігається природне скорочення чисельності населення (депопуляція) за рахунок перевищення числа померлих над числом народжених, причому ці процеси суттєво відмінні у міських поселеннях та сільській місцевості. Так, у 2000 році в області народилось

10570 дітей, а померло 15721 чол, отже природне скорочення населення становило 5151 чол., (10570-15721=-5151 чол.). У міських поселеннях народилось 4403 дитини, померло 4549 чол., природне скорочення дорівнює 146 чол., в сільській місцевості народилось 6167 дітей, померло 11172 чол., природне скорочення 5005 чол. Таким чином, природне скорочення населення області зумовлене переважно ситуацією, яка склалась у сільській місцевості.

Мал.1. Структура населення Тернопільської області за місцем проживання

У всіх без винятку районах Тернопільської області в 2000 р. зафіксоване природне скорочення чисельності населення. Найбільшого значення цей показник набув у Тербовлянському (-570 чол.), Чортківському (-503 чол.), Борщівському (-440 чол.), Збараському (-416 чол.) районах. В той же час у м. Тернополі в 2000 році мав місце природний приріст населення (+ 577 чол.) за рахунок перевищення числа народжених (2044 чол.) над числом померлих (1608 чол.).

В цілому в сільській місцевості демографічна ситуація складніша, ніж у міських поселеннях. Село знелюднюється, на постійне мешкання тут залишаються люди старшого віку, відповідно зростає демографічне навантаження на населення у працездатному віці. Так, із загальної чисельності сільського населення області населення у віці 60 років і понад становить 178,9 тис. чол. або 27,7%, в той час як у міських поселеннях ці показники відповідно становлять 69,0 тис. чол. та 13,6%. Коефіцієнти навантаження на працездатне населення на початок 2001 року становили по області 845 чол., у міських поселеннях 609 чол., у сільській місцевості – 1084 чол. Найвищі коефіцієнти навантаження на працездатне населення у сільській місцевості зафіксовані у Бережанському (1247 чол.), Лановецькому (1229 чол.), Підгаєцькому (1200 чол.), Зборівському (1190 чол.) районах. У м. Тернополі цей показник найнижчий по області – 516 чол.

Сільське населення зазнало змін через хибну аграрну політику й диференціацію сіл на перспективні та неперспективні, геноцид, депортації. Важкі умови життя та праці селянина, відсутність сфери послуг та побутові проблеми спонукали до масових виїздів, особливо молоді, не лише з села до міста, але й за межі країни, що призвело до скорочення чисельності сільського населення, його старіння, депопуляції.

Існують суттєві відмінності у інтенсивності процесів природного руху населення у міських поселеннях та сільській місцевості, а також в розрізі районів Тернопільської області (табл. 1).

Так, у 2000 р. коефіцієнт народжуваності дещо вищий у сільській місцевості ніж у міських поселеннях (9,6 проміле проти 8,6), а коефіцієнт смертності суттєво перевищує відповідний показник у містах (17,4 проміле проти 8,9).

Інтенсивність народжуваності характеризується також показниками плідності та сумарним коефіцієнтом народжуваності. Перший характеризує кількість народжених у середньому за рік жінками у віці 15-49 років, а другий – середню кількість дітей, народжених жінкою за все життя, за умови збереження в кожній віковій групі існуючого рівня народжуваності.

По Україні коефіцієнт плідності скоротився з 60,9 проміле у 1985 році до 30,5 проміле у 2000 році, а сумарний коефіцієнт народжуваності за цей же період зменшився з 2,1 до 1,1. Аналогічна ситуація склалась і у Тернопільській області.

Таблиця 1.1.

**Коефіцієнти природного руху населення у Тернопільській області
за 2000 рік [2, с. 53]**

(на 1000 осіб населення)

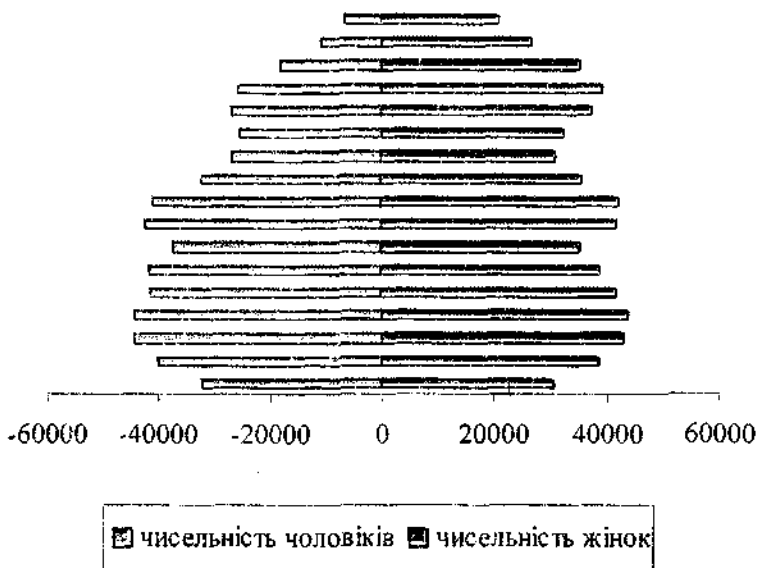
	Народжених	Померлих	Природний приріст (скорочення)	Шлюбів	Розлучень
По області	9,2	13,6	-4,4	5,9	2,4
Міські поселення	8,6	8,9	-0,3	6,4	3,4
Сільська місцевість	9,6	17,4	-7,8	5,6	1,6
М. Тернопіль	8,7	6,8	1,9	6,6	3,8
Бережанський	8,7	15,5	-6,8	6,0	2,3
Борщівський	9,3	15,1	-5,8	5,8	2,0
Бучацький	12,0	12,8	-0,8	7,0	1,6
Гусятинський	9,9	15,0	-5,1	6,2	1,6
Заліщицький	9,1	15,1	-6,0	6,6	2,3
Збаразький	9,2	15,7	-6,5	5,3	1,7
Зборівський	9,9	16,9	-7,0	5,2	1,4
Козівський	8,1	14,7	-6,6	5,1	1,6
Кременецький	10,1	14,9	-4,8	6,5	2,8
Лановецький	9,9	17,5	-7,6	5,2	1,7
Монастирський	8,8	16,3	-7,5	5,2	1,3
Підволочиський	8,7	16,7	-8,0	5,7	2,4
Підгаєцький	9,9	16,2	-6,3	5,5	1,6
Теребовлянський	8,7	16,4	-7,7	5,3	2,1
Тернопільський	7,0	14,6	-7,6	4,9	2,2
Чортківський	8,2	14,4	-6,2	5,4	3,0
Шумський	10,6	16,5	-5,9	6,0	1,6

Характер відтворення населення безпосередньо впливає на його статеву-вікову структуру. Скорочення природного приросту населення спричиняє деформацію його вікової структури, уповільнення природного приросту трудових ресурсів, збільшення демографічного навантаження на працездатне населення, призводить до певних труднощів у формуванні трудових ресурсів регіону та забезпеченні галузей економіки робочою силою.

Статеву-вікову структуру населення є важливим чинником демографічної ситуації, оскільки зумовлює інтенсивність багатьох процесів природного та міграційного руху населення. Розподіл населення Тернопільської області за статтю станом на 1.01.2001 року характеризується наступними показниками: чисельність жінок – 616357, чисельність чоловіків – 536308. Відповідно структура населення області за статтю: 53,5% -жінки, 46,5% -чоловіки.

Слід відзначити певну відмінність статевої структури населення у міських поселеннях та сільській місцевості, а саме питома вага чоловіків відповідно становить 47,4 та 45,9%, а жінок – 52,6 та 54,1%.

Статтєво-віковий склад та структура населення вивчається на основі рядів розподілу чоловіків і жінок за віком (як правило використовуються одно- та п'ятирічні інтервали). Крім цього утворюються специфічні групи населення за віком: діти (0-14 років), батьки (15-49 років), прабатьки (50 років і старші); населення у допрацездатному віці (0-15 років), населення у працездатному віці (жінки у віці 16-54 роки, чоловіки у віці 16-59 років), населення старше працездатного віку (жінки у віці 55 років і старші, чоловіки у віці 60 років і старші). Для наочного подання статево-вікового складу та структури населення використовується статево-вікова піраміда (Мал.2)

Мал.2. Статтєво-вікова піраміда населення Тернопільської області у 2000 році

Співвідношення чисельності окремих груп населення характеризується коефіцієнтами демографічного навантаження. Так, у 2000 році по Тернопільській області на 1000 чол. покоління батьків припадає 461 чол. покоління дітей та 893 чол. покоління прабатьків. Питома вага прабатьків (37,9%) суттєво перевищує питому вагу дітей (19,6%), що свідчить про регресивний тип відтворення населення.

На основі рядів розподілу визначаються вікові показники статевого співвідношення (кількість чоловіків в розрахунку на 1000 жінок). В цілому для населення області вказаний показник становить 870 чоловіків на 1000 жінок, у міських поселеннях – 900, у сільській місцевості – 848.

Привертає до себе увагу той факт, що простежується вікова диференціація статевого співвідношення. Якщо у дитячому віці кількісно переважають чоловіки (народжується 105-106 хлопчиків на 100 дівчаток), і це співвідношення простежується до 35-39 років, то вже у старших вікових групах явно домінують жінки (наприклад, у віці 75-79 років на 1000 жінок припадає 383 чоловіки). Процес вікової фемінізації суспільства пояснюється як загальнопланетарним переважанням тривалості життя жінок, так і наслідками згубного впливу другої світової війни та періодів довоєнних та післявоєнних масових репресій, які зачепили головним чином представників чоловічої статі.

Існує також статева диспропорція між міським і сільським населенням. Якщо у містах кількісне співвідношення між представниками різних статей дещо вирівнюється (при збереженні переваги жіноцтва), то у сільській місцевості перевага жіночого населення більш помітна.

На основі рядів розподілу за віком визначаються показники середнього віку всього населення та його окремих груп. У 2000 році середній вік мешканця Тернопільської області становив 37,9 років (чоловіків – 35,0, жінок – 40,3), але водночас вік міського жителя становить 34,5 років (чоловіків – 32,8, жінок – 36,0), а сільського – 40,5 (чоловіків – 36,8, жінок – 43,6).

Слід відзначити, що для Тернопільської області характерною є висока частка осіб у віці старшому за працездатний, що скорочує обсяги трудового потенціалу. Причому, має місце варіація частки як по районах області, так і за статтю (табл.2).

Таблиця 2

Чисельність та питома вага населення у віці старшому за працездатний на 1.01.2001 р. [2, с.47]

Райони	Всього осіб	у віці старшому за працездатний		
		чоловіки	жінки	питома вага, %
По області	1152665	87510	192937	24,3
в тому числі				
м.Тернопіль	233349	9768	19302	12,5
Бережанський	45196	3901	8854	28,2
Борщівський	75952	6237	14363	27,1
Бучацький	66757	4895	10926	23,7
Гусятинський	66668	5545	12595	27,2
Заліщицький	53746	4578	10231	27,5
Збаразький	60137	4935	11236	26,9
Зборівський	47212	4386	9755	30,0
Козівський	41217	3773	8344	29,3
Кременецький	75142	5811	12809	24,8
Лановецький	32542	3146	7136	31,6
Монастирський	35111	3309	7286	30,2
Підволочиський	46246	4188	9237	29,0
Підгаєцький	23256	2489	5227	33,2
Теребовлянський	71538	6172	13927	28,1
Тернопільський	60697	4555	9929	23,8
Чортківський	81822	6584	14717	26,0
Шумський	36077	3238	7063	28,6

В середньому по області питома вага осіб у віці старшому за працездатний становить 24,3%. Найбільшою вона є у Зборівському (30%), Лановецькому (31,6%), Монастирському (30,2%), Підгаєцькому (33,2%) районах. Особливості статево-вікової структури свідчать про високе демографічне навантаження на населення працездатного віку особами у віці старше працездатного, особливо у сільській місцевості, де на 1000 осіб працездатного віку припадає 1084 особи старше працездатного віку, в той час як у містах цей показник майже вдвічі менший (608 чол.). Найвищі значення цього показника у Бережанському районі – 1247, Лановецькому – 1229, Підгаєцькому – 1200.

Якщо частка пенсіонерів у загальній чисельності населення зростає, то представників молодшого покоління – зменшується. В цілому по області питома вага населення молодше працездатного віку становить на 1.01.2001 р. 21,6%, у міських поселеннях – 21,9%, в сільській місцевості – 21,1%. У Підволочиському районі цей показник найменший – 19,9%, а у Бучацькому – найбільший (24,5%).

Важливою характеристикою демографічної ситуації є коефіцієнт старіння, який визначається як частка населення у віці 65 років і старше. По Тернопільській області цей показник у 2000 році становив 0,159 (15,9%), але у міських поселеннях – 0,094 (9,4%), а у сільській місцевості – 0,210 (21%). Таким чином, рівень старіння сільського населення більш ніж у двічі вищий, ніж міського. Згідно діючої класифікації сільське населення Тернопільської області відноситься до старого населення, а міське – до молодого.

Література

1. Біляцький С. Демографія – найголовніший чинник майбуття // *Україна: аспекти праці*. – 2001. №5. – с.45–50.
2. Демографічний довідник. Тернопільська область за 2000 рік. / За ред Кирича В. Г. – Тернопіль, Облстатуправління, 2001. – 71 с.
3. Заставний Ф. Демографічна ситуація в Україні // *Географія та основи економіки у школі*. – 2001. – №1. – с.39–41.
4. Населення України. Демографічний щорічник. 2000. – К.: Держкомстат України, 2001. – 418 с.
5. Україна у цифрах у 2000 році. Держкомстат України – К.: Техніка, 2001 – 253 с.
6. Шевчук П. Демографічне районування України як необхідна складова регіонального демографічного прогнозу // *Україна: аспекти праці*. – 2001. – №1. – С. 18–23.